

POSTRZEGANIE DOBROSTANU ZWIERZĄT PRZEZ UCZESTNIKÓW ŁAŃCUCHA ŻYWNOŚCIOWEGO W WYBRANYCH KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ I W POLSCE

Agata Malak-Rawlikowska, Monika Gębska

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie

Kierownik: prof. dr hab. Henryk Runowski

Słowa kluczowe: dobrostan zwierząt, podwyższone standardy dobrostanu, percepcja
w łańcuchu żywnościowym

Key words: animal welfare, upgraded standards, attitudes of chain actors

S y n o p s i s. W opracowaniu przedstawiono wyniki badań dotyczących postrzegania problemów i standardów dobrostanu zwierząt w łańcuchu żywnościowym. Przedstawiono także sytuację prawną, przegląd prywatnych inicjatyw związanych z dobrostanem zwierząt oraz najważniejsze aspekty dobrostanu wskazane na międzynarodowym panelu ekspertów. Świadomość problemów dobrostanu zwierząt jest bardzo zróżnicowana w poszczególnych ogniwach łańcucha. Istnieją również znaczne różnice w świadomości ludzi w poszczególnych państwach. Kształtowanie świadomości producentów, osób zajmujących się transportem i ubojem zwierząt ma ogromne znaczenie dla zapewnienia im dobrostanu, często nawet większe aniżeli zaostrzanie norm. Z kolei istnieje także potrzeba edukowania społeczeństwa, aby świadomy wybór konsumentów stymulował dostosowania w pozostałych segmentach łańcucha żywnościowego.

WSTĘP

Dobrostan zwierząt od wielu lat jest przedmiotem zainteresowań naukowców w kontekście wpływu warunków środowiska na zwierzę i jego zachowanie. Jednakże szersze zainteresowanie społeczne i polityczne tym zagadnieniem pojawiło się stosunkowo niedawno. Jednym z pierwszych objawów tego zainteresowania było wprowadzenie w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych norm dobrostanu zwierząt do legislacji Unii Europejskiej (UE). W ramach reformy wspólnej polityki rolnej z 2003 roku konieczność przestrzegania zasad dobrostanu zwierząt została sformułowana w postaci wymogów tzw. wzajemnej zgodności (*cross-compliance*), których spełnienie warunkuje między innymi otrzymanie płatności bezpośrednich przez rolników. Ostatnie lata przyniosły ożywienie dyskusji na temat potrzeby doprecyzowania i podwyższenia istniejących standardów dobrostanu zwierząt, którą rozpoczęły niektóre państwa członkowskie na forum Komisji Europejskiej. Liczne publikacje naukowe wskazują jednoznacznie na wzrost świadomości społecznej w zakresie problemów związanych z użytkowym utrzymaniem zwierząt i ich dobrostanem [Malak-Rawlikowska i

inni 2010, Blokhuis i inni 2008, Den Ouden i inni 1997, Mench 2008, EconWelfare 2010b]. W celu pełniejszego rozpoznania tego zagadnienia, w niniejszym opracowaniu przedstawiono wyniki badań dotyczących postrzegania problemów i standardów dobrostanu zwierząt ze szczególnym uwzględnieniem dolnej (konsument) i górnej części (produkcja, transport, ubój) łańcucha żywnościowego. Jako tło dla przedstawionych wyników badań w pierwszej części opracowania przedstawiono sytuację prawną oraz prywatne inicjatywy związane z dobrostanem zwierząt, a także najważniejsze aspekty dobrostanu zwierząt wskazane na międzynarodowym panelu ekspertów.

PRAWO I PRYWATNE STANDARDY DOBROSTANU W UE

Kwestie dobrostanu zwierząt gospodarskich w UE reguluje Dyrektywa nr 806/2003 z 14 kwietnia 2003 roku. Zapisy tej dyrektywy są jednak bardzo ogólne. Wiele kluczowych problemów dobrostanu zwierząt nie znajduje w niej pełnego rozwiązania. W większości państw UE krajowe regulacje prawne w zakresie dobrostanu zwierząt gospodarskich nie wykraczają poza ramy nadane przez prawo unijne. Do krajów takich zaliczyć należy m.in. Polskę, Włochy, Hiszpanię i Holandię. W większości kraje te bezpośrednio przejęły zapisy prawa unijnego do swoich wewnętrznych aktów prawnych. W odniesieniu do Polski dodatkowym problemem są okresy przejściowe. Powodują one, że to, co w UE jest powszechnie stosowane, w Polsce nadal pozostaje zbiorem zaleceń, które zaczną obowiązywać w odległej przyszłości (np. w ramach spełnienia zasady wzajemnej zgodności od 2013 r.). W niektórych krajach, takich jak Szwecja, Niemcy i Wielka Brytania, prawo krajowe dotyczące dobrostanu zwierząt jest podwyższone względem unijnego o dodatkowe, szczegółowe przepisy¹.

W krajach UE, oprócz ogólnego prawa unijnego i krajowego, regulującego kwestie utrzymania i dobrostanu zwierząt, powstały liczne inicjatywy prywatne mające na celu podkreślenie wybranych problemów dobrostanu zwierząt poprzez podwyższenie niektórych ogólnie obowiązujących norm lub dodanie nowych. Inicjatywy te w badanych krajach mają głównie postać certyfikowanych standardów, które gwarantują przestrzeganie szczegółowych norm przez produkty sprzedawane w ramach danej marki – standardu. Standardy te można podzielić na dwie grupy:

- ekologiczne, stosujące jako podstawę normy prawne dla rolnictwa ekologicznego np.: Bioland, Naturland (Niemcy), SKAL (Holandia), KRAV (Szwecja),
- konwencjonalne, wywodzące się z prawa konwencjonalnego, np.: RSPCA (Wielka Brytania), Neuland (Niemcy) LAIQ (Włochy) [Malak-Rawlikowska i inni 2010, EconWelfare 2010a, 2010b].

Istnienie tego typu inicjatyw automatycznie powoduje wzrost świadomości społecznej dotyczącej problemów w nich podkreślanych. Świadomość ta przejawia się prawie na każdym etapie łańcucha żywnościowego począwszy od producentów, którzy muszą spełniać podwyższone normy w produkcji, przez detalistów, którzy oferują tego typu produkty, po konsumentów chcących za nie więcej zapłacić.

¹ Szerzej [Malak-Rawlikowska, Gębska, Spaltabaka 2010].

DANE I METODYKA BADAŃ

Prezentowane badania zostały wykonane w ramach projektu Econ Welfare, finansowanego z 7. Programu Ramowego UE². Projekt dotyczy instrumentów wspomagających wdrożenie standardów dobrostanu zwierząt gospodarskich (trzody chlewnej, drobiu, bydła mięsnego i mlecznego) w Polsce i innych krajach UE. Na potrzeby opracowania wykorzystano m.in. metodę przeglądu literatury zagranicznej (z 8 państw uczestniczących w projekcie³) oraz krajowej wspartej przez wywiady telefoniczne (tam, gdzie nie znaleziono źródeł wtórnych). Przegląd dotyczył najważniejszych problemów dobrostanu zwierząt gospodarskich, postrzegania dobrostanu w łańcuchu żywnościowym i inicjatyw związanych z jego podwyższaniem.

W celu zbadania percepcji dobrostanu zwierząt w górnej części łańcucha w Polsce (produkcja, transport, ubój) w maju 2010 r. przeprowadzono panel ekspercki z udziałem producentów oraz przedstawicieli organizacji producenckich, firm transportowych i ubojni zwierząt. Dodatkowo przeprowadzono krótką ankietę wśród producentów, właścicieli punktów postojowych zwierząt i firm transportowych.

W celu zbadania opinii konsumentów na temat dobrostanu zwierząt i produktów wytworzonych z zachowaniem zasad dobrostanu w maju i czerwcu 2010 roku przeprowadzono badania ankietowe na losowej próbie 322 osób w wieku od 20 do 60 lat. Kobiety stanowiły 49% respondentów, a mężczyźni – 51%. Odpowiedzi udzieliło 193 mieszkańców miast (60%) i 129 mieszkańców wsi (40%). Większość ankietowanych stanowiły osoby młode w wieku od 20 do 30 lat (84,5%) z wykształceniem średnim (67,4%). Szczegółową charakterystykę próby badawczej przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Charakterystyka próby badawczej

Wyszczególnienie	Liczba osób, w tym			
	razem	udział [%]	miasto	wieś
Płeć				
Kobiety	157	49,0	93	64
Mężczyźni	165	51,0	100	65
Razem	322	100,0	193	129
Wiek				
20-30	272	84,5	169	103
31-40	24	7,5	10	14
41-50	19	6,9	9	10
51-60	7	2,1	5	2
Razem	322	100,0	193	129
Wykształcenie				
Podstawowe	14	4,3	3	11
Średnie	217	67,4	126	91
Zawodowe	17	5,3	4	13
Wyższe	74	23,0	50	24
Razem	322	100,0	193	129

Źródło: badania własne.

NAJWAŻNIEJSZE PROBLEMY DOBROSTANU ZWIERZĄT

Ocena dobrostanu zwierząt dokonywana jest na podstawie ich stanu zdrowia, fizjologii i sposobu zachowania się. Zgodnie z zaleceniem Farm Animal Welfare Council dobrostan

² Projekt *Econ Welfare – Good animal welfare in a socio-economic context: project to promote insight on the impact for the animal, the production chain and society of upgrading animal welfare standards*, umowa nr 213095.

³ Włochy, Niemcy, Wielka Brytania, Holandia, Szwecja, Polska, Hiszpania oraz Macedonia.

powinien gwarantować realizację pięciu wolności zwierząt, tj.: od głodu i pragnienia; od dyskomfortu – przez zapewnienie odpowiedniego środowiska życia (wraz z miejscem schronienia i odpoczynku); od bólu, ran i chorób – przez zapewnienie właściwej opieki, możliwie szybkiej diagnozy i skutecznego leczenia; od strachu i stresu – przez eliminowanie zbędnego cierpienia oraz możliwość wyrażania naturalnego zachowania, a także przez zapewnienie im wystarczającej przestrzeni, właściwego jej wyposażenia oraz możliwości kontaktów społecznych [Malak-Rawlikowska i inni 2010].

W kontekście pojawiających się problemów z przestrzeganiem dobrostanu w wielu krajach członkowskich UE, międzynarodowy panel ekspertów, zgromadzony w Madrycie w 2009 roku w ramach projektu EconWelfare, opracował listę najważniejszych aspektów/probleatów dobrostanu zwierząt gospodarskich. Ponieważ przedstawiciele poszczególnych segmentów łańcucha żywnościowego w badaniach odnosili się do pewnych, istotnych ich zdaniem, problemów dobrostanu zwierząt, w tabeli 2. przedstawiono najważniejsze aspekty dobrostanu zwierząt, opracowane przez ekspertów projektu.

Tabela 2. Najważniejsze aspekty dobrostanu bydła, trzody chlewnej i drobiu według międzynarodowego panelu ekspertów

Bydło: mleczne, mięsne i cielęta	Trzoda chlewna: maciory z prosiętami i tuczniaki	Drób: kury nioski i brojlery kurze
Produkcja		
obecność i udział pasz objętościowych w diecie, dostęp do pastwiska, warunki umożliwiające swobodne pobieranie pokarmu i wody, obecność ściółki w pomieszczeniach dla bydła oraz w pojazdach transportowych, unikanie wiazania i utrzymywania zwierząt pojedynczo, odpowiednia powierzchnia stanowiska i legowiska, zakaz stosowania elektrycznych stymulatorów.	późniejszy wiek odsadzenia prosiąt, warunki, umożliwiające swobodne pobieranie pokarmu i wody, obecność ściółki, unikanie podłóg rusztowych, większa powierzchnia kojców, szczególnie dla macior prośnych, unikanie utrzymywania zwierząt pojedynczo, wzbogacanie środowiska poprzez materiał „do zabawy”, zakaz stosowania elektrycznych stymulatorów.	ochrona przed stresem temperaturowym – właściwy mikroklimat, większa powierzchnia klatek, stosowanie klatek wzbogaconych, większa powierzchnia dla brojlerów, zakaz okaleczania – np. obcinania grzebienia, możliwość kąpeli piaskowych dla kur, stosowanie ściółki dla brojlerów, unikanie hormonów wzrostu i ras szybko rosnących oraz ras z przerostem mięśni, regularny kontakt z opiekunami w celu minimalizacji stresu podczas obsługi i załadunku.
Transport i ubój		
pojenie zwierząt przed transportem, ścielenie podłogi w pojazdach transportowych, odpowiednio nachylone kładki umożliwiające zwierzętom wejście do pojazdu i zejście z niego, efektywny ubój bez okaleczania i świadomości zwierząt, edukacja osób pracujących przy transporcie i uboju.	separacja zwierząt z różnych grup produkcyjnych, odpowiednio nachylone kładki umożliwiające zwierzętom wejście do pojazdu i zejście z niego, efektywny ubój bez okaleczania i świadomości zwierząt, edukacja ludzi pracujących przy transporcie i uboju.	efektywny ubój bez okaleczania i świadomości zwierząt, edukacja ludzi pracujących przy transporcie i uboju.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [EconWelfare 2010a, 2010b].

POSTRZEGANIE DOBROSTANU ZWIERZĄT PRZEZ UCZESTNIKÓW ŁAŃCUCHA ŻYWNOŚCIOWEGO – WYNIKI BADAŃ

DOBROSTAN ZWIERZĄT W ŚWIADOMOŚCI PRODUCENTÓW

Świadomość producentów w zakresie dobrostanu zwierząt jest zróżnicowana w zależności od kraju. W państwach, w których od dawna istnieją inicjatywy propagujące dobrostan, świadomość rolników jest wyższa niż w nowych krajach członkowskich UE, w których nadal trwają okresy przejściowe w zakresie implementacji prawa dotyczącej dobrostanu (prawo zacznie obowiązywać w 2013 r.).

W badanych krajach większość rolników deklaruje, że dobrostan zwierząt stanowi bardzo ważny aspekt organizacji i efektywności produkcji. Niestety często (szczególnie tam gdzie prawo „dobrostanowe” jeszcze nie obowiązuje) producenci nie znają podstawowych norm z tego zakresu i raczej starają się postępować zgodnie z własnymi, subiektywnymi odczuciami. Podobne wyniki przedstawiają Jan Sørensen i David Fraser [2010].

Wielu rolników dostrzega problemy pojawiające się podczas opieki i postępowania ze zwierzętami, a nawet podkreśla brak odpowiednich rozwiązań prawnych mogących zapobiegać tym nieprawidłowościom. Jednocześnie producenci przypominają, że regulacje prawne mogą być zastąpione lub uzupełnione stosowaniem tzw. kodeksów dobrych praktyk rolniczych. W większości rolnicy są przeciwni dalszemu zaostrzeniu legislacji unijnej i raczej widzą potrzebę jej dopracowania. Zdaniem niektórych z nich bardziej restrykcyjne normy można wprowadzać poprzez dobrowolne standardy (systemy zapewnienia jakości), w których będą uczestniczyć ci producenci, którzy chcą i mogą się dostosować.

Zaobserwowano, że w państwach, w których istnieją prywatne podwyższone standardy dobrostanu zwierząt, świadomość problemu i nastawienie producentów do podwyższonych norm jest wyższa i raczej pozytywna. Szczególnie wysoka świadomość obserwowana jest w Szwecji, gdzie większość pytanym rolników deklaruje potrzebę zaostrzenia norm. Pomimo silnej obawy przed wzrostem kosztów (Niemcy, Włochy, Holandia, Polska, Szwecja, Wielka Brytania) i zmniejszeniem wydajności (Włochy, Polska) rolnicy widzą w prywatnych standardach szansę na zwiększenie swojej sprzedaży po bardziej atrakcyjnych cenach. Udział w systemach zapewnienia jakości jest także atrakcyjną formą innej współpracy między producentami niż tylko certyfikacja i sprzedaż produktów. Podobne spostrzeżenia formułują także inni autorzy np.: Harry Blokhuis [2008] oraz Joy Mench [2008], którzy twierdzą m.in. że podwyższenie dobrostanu prowadzi do poprawy wyników ekonomicznych.

W większości badanych państw (Niemcy, Włochy, Holandia, Polska, Szwecja, Wielka Brytania) rolnicy narzekali na wzrost biurokracji w prowadzeniu gospodarstw, a już w szczególności w przypadku uczestniczenia w prywatnych standardach jakościowych. Często zmieniające się prawo i zasady funkcjonowania są także dodatkowym źródłem niepewności funkcjonowania na rynku.

Polscy producenci, pytani o dobrostan zwierząt, zapewniali, że jest on dla nich bardzo ważnym aspektem produkcji. Jako najważniejsze elementy dobrostanu zwierząt dla wszystkich gatunków wymieniali: jakość paszy i wody, odpowiednią wentylację oraz dostępność suchego, posłanego słomą miejsca odpoczynku. Jeżeli weźmiemy pod uwagę elementy specyficzne dla gatunku, to w przypadku bydła producenci podkreślali dodatkowo dostęp do pastwiska i unikanie konkurencji w dostępie do paszy i wody. Dla trzody chlewnej

najważniejszymi elementami są odpowiednie rozmiary kojców oraz ściółka, natomiast dla drobiu odpowiednia powierzchnia przypadająca na ptaka. Większość czynników wymienianych przez producentów pokrywa się z tymi wymienionymi przez ekspertów jako najważniejsze dla dobrostanu zwierząt.

Podczas panelu dyskusyjnego polscy producenci byli zdania, że dalsze podnoszenie standardów dobrostanu powinno odbywać się raczej poprzez dobrowolne standardy prywatne, tworzone np. przez grupy producenckie, aniżeli poprzez ogólne regulacje prawne. Postulowano raczej skupienie się na egzekwowaniu istniejących przepisów, zamiast na wprowadzaniu dodatkowych. Szczególną uwagę zwrócono na zdarzające się trudności i różnice w interpretacji przepisów. Z tego względu podkreślano konieczność ciągłego szkolenia wszystkich zaangażowanych osób: urzędników, lekarzy weterynarii, osób certyfikujących, w celu zapewnienia identycznej interpretacji prawa na terenie całej Polski. Podkreślono także wysokie koszty wprowadzenia bardziej restrykcyjnych zapisów i dostosowania się do nich. Oceniono, że mogą one być zbyt wysokie dla polskich producentów, czego skutkiem będzie pogorszenie się konkurencyjności polskich gospodarstw w stosunku do gospodarstw spoza UE.

Podkreślono także, że wprowadzanie zbyt szczegółowych regulacji dobrostanu przez zapisy prawne jednakowe dla wszystkich państw członkowskich UE może rodzić niebezpieczeństwo nieuwzględnienia specyfiki produkcji rolniczej, np. w zakresie klimatu czy preferencji konsumenta. Nie można jednakowo traktować państw europejskich mających różny klimat i przez to różne warunki produkcji.

Podczas panelu dyskusyjnego uczestnicy zauważyli, że ważnym czynnikiem wpływającym na zachowanie dobrostanu zwierząt w gospodarstwach jest poziom świadomości samych rolników. Wskazano, że niezbędne jest szkolenie rolników i wyjaśnianie wpływu dobrostanu na wydajność i zdrowotność zwierząt. Świadomość rolnika – producenta jest nawet ważniejsza niż przepisy i można ją kształtować poprzez merytoryczną argumentację. Rolnicy, rozumiejąc związek między dobrostanem a kosztami i korzyściami ekonomicznymi, sami będą dbać o jego właściwy poziom, jeśli rachunek ten będzie dla nich korzystny.

DOBROSTAN ZWIERZĄT NA ETAPIE TRANSPORTU I UBOJU

Opinie przedstawicieli firm i organizacji transportowych oraz ubojni na temat dobrostanu zwierząt były bardzo trudne do uzyskania. We wszystkich państwach badania literaturowe musiały być pogłębione o wywiady bezpośrednie. W wielu krajach (Hiszpania, Niemcy, Włochy, Macedonia, Polska) segment transportu i uboju zwierząt jest rozdrobniony i niezorganizowany lub ma dużą polaryzację, z jednej strony są duże firmy transportowe o zasięgu międzynarodowym, a z drugiej – małe firmy lokalne, które trudno jest kontrolować. Część transportu odbywa się także kanałami nieoficjalnymi – pomiędzy producentami a targowiskami czy ubojniami. W tej nierejestrowanej strefie tkwią największe problemy i zagrożenia dla dobrostanu zwierząt. Potwierdzają to także opinie zebrane podczas panelu eksperckiego w Polsce, podczas którego poziom dobrostanu zwierząt w transporcie długodystansowym oceniono pozytywnie. Firmy profesjonalnie zajmujące się międzynarodowym transportem zwierząt muszą posiadać tabor spełniający wymogi UE i są stale poddawane kontrolom. Jakość dobrostanu weryfikują sami klienci, którzy korzystają z firm transportowych. Wskaźniki, które bierze się pod uwagę, to np. przybieranie na wadze podczas transportu, brak okaleczeń i upadków. Przedsiębiorstwa zapewniające dobrostan w trans-

porcie mają stałych, lojalnych klientów. Stwierdzono równocześnie, że problem pojawia się w transporcie na krótkie dystanse, ponieważ samochody przewożące zwierzęta często nie są do tego przystosowane. Jednak i w tym przypadku respondenci z niechęcią odnosili się do doprecyzowania zasad krótkodystansowych przewozów, ponownie powołując się na niebezpieczeństwo niejednakowej ich interpretacji.

Podkreślano, że podobnie jak w przypadku producentów, ważnym czynnikiem wpływającym na zachowanie dobrostanu jest poziom świadomości osób transportujących zwierzęta. Podczas przewożenia zwierząt hodowlanych, a więc cennych, zazwyczaj nie ma problemu z przestrzeganiem zasad dobrostanu. Znacznie mniej humanitarnie traktowane są zwierzęta przeznaczone na ubój. Uświadamianie wpływu stresu, któremu podlegają zwierzęta podczas załadunku i transportu, na ilość i jakość produktu może korzystniej wpłynąć na zachowanie kierowców, a jeszcze lepsze efekty może mieć powiązanie ich wynagrodzenia ze wskaźnikami jakości np. pH mięsa pozyskanego od transportowanych zwierząt.

W większości badanych państw (za wyjątkiem Szwecji) przedstawiciele transportu i ubojni twierdzą, że obecne prawo jest wystarczająco restrykcyjne i nie należy go bardziej zaostrzać. Dla poprawy dobrostanu wystarczy jedynie dokładnie respektować istniejące przepisy, które w bardzo wielu przypadkach są łamane. W niektórych krajach (np. Szwecji) zdarza się, że firmy transportowe czy ubojnie propagują programy prodobrostanowe, w których normy są o wiele bardziej szczegółowe i restrykcyjne niż w prawie konwencjonalnym.

Zdaniem respondentów najważniejsze problemy dobrostanu zwierząt podczas transportu i uboju to długość transportu i stres zwierząt powodowany różnymi czynnikami, np. nieodpowiednim traktowaniem, okaleczaniem, sposobem załadunku, mieszaniem grup zwierząt pochodzących z różnych gospodarstw lub grup produkcyjnych czy niewłaściwym ubojem. W większości państw podkreślano także rolę edukacji personelu pracującego przy transporcie i uboju zwierząt.

DETALEŚCI

W handlu detalicznym, z wyjątkiem sklepów z tzw. zdrową żywnością i delikatesów, z reguły niewiele uwagi poświęca się dobrostanowi zwierząt. Szczególnie niskie zainteresowanie zaobserwowano w sklepach wielkopowierzchniowych, w których asortyment ogranicza się do nielicznych produktów (głównie jaj) z respektowanymi podwyższonymi normami dobrostanu. Najbardziej znaczące przykłady zainteresowania i promocji tego typu produktów zaobserwowano w Wielkiej Brytanii (Tesco), we Włoszech (Coop Italia) i w Holandii (Albert Heijn). Największa włoska sieć supermarketów Coop Italia oferuje szeroką gamę produktów w ramach prywatnych standardów czy własnych marek respektujących restrykcyjne normy dobrostanu (np. Bio-logici Coop, Eco-logici Coop, Solidal Coop, Fiorfiore Coop). Wspiera także badania na rzecz poprawy dobrostanu i promuje społecznie i środowiskowo odpowiedzialne odżywianie [Malak-Rawlikowska i inni 2010]. Jednakże istniejące standardy i marki dotyczą głównie jaj i drobiu, a rzadziej obejmują produkty mleczne czy wołowinę.

W pozostałych badanych krajach nie spotkano znaczącego zainteresowania dobrostanem zwierząt w sieciach wielkopowierzchniowych. Większość z nich nie ma polityki tzw. współodpowiedzialności społecznej (*Corporate Social Responsibility*), w ramach której można by było zaznaczyć problemy dobrostanu zwierząt. Obecność marek ekologicznych lub innych o podwyższonych normach jest widoczna w krajach, w których marki te istnieją, lecz są one raczej skutkiem popytu niewielkiej grupy świadomych konsumentów, niż wynikało to z polityki sieci [Malak-Rawlikowska i inni 2010].

KONSUMENT I SPOŁECZEŃSTWO

Bardzo trafnie stosunek społeczeństwa do kwestii dobrostanu zwierząt gospodarskich opisano w raporcie *On the future of animal husbandry* opracowanym przez Niemieckie Ministerstwo Rolnictwa: *Postrzeganie dobrostanu zwierząt przez konsumenta zmieniło się znacznie na przestrzeni czasu. Obecnie zwierzęta są uważane jako niezależne byty podczas gdy w przeszłości traktowano je jako inwentarz produkcyjny. (...) Konsument chciałby, aby zwierzęta utrzymywane były w warunkach/systemach „naturalnych”, a ich traktowanie było humanitarne. Transport i ubój są także często przedmiotem troski społecznej. Pomimo to konsumenci najczęściej nie skupiają uwagi na szczegółowych aspektach hodowli, utrzymania, transportu i uboju zwierząt ...* [EconWelfare 2010b].

Przeprowadzone badania wskazują, że w ostatnich latach wzrasta świadomość społeczna w zakresie problemów związanych z użytkowym utrzymaniem zwierząt i ich dobrotą, lecz jest ona nadal niska [Blokhuys i inni 2008, Den Ouden 1997, Mench 2008, EconWelfare 2010b]. Konsument chce, aby zwierzęta były traktowane w sposób humanitarny i bliski jego środowisku naturalnemu, nie ma jednak wiedzy ani świadomości szczegółowych aspektów dobrostanu zwierząt [EconWelfare 2010b].

Zainteresowanie konsumentów kwestiami dobrostanu jest zróżnicowane w zależności od kraju. W niektórych państwach, tak jak w Polsce, Hiszpanii i Włoszech, zainteresowanie problemem okazało się znikome. Nie obserwowano także żadnego zaangażowania organizacji i związków konsumenckich. W krajach, takich jak Szwecja, Holandia, Niemcy i Wielka Brytania, stwierdzono natomiast bardzo znaczącą aktywność tychże organizacji, które często doradzały i promowały wybór produktów o podwyższonym poziomie standardów dobrostanu zwierząt [EconWelfare 2010b].

Wśród polskich konsumentów, którzy wzięli udział w badaniu przeprowadzonym w 2010 roku, 143 osoby (44,4%) spotkały się wcześniej z pojęciem dobrostanu zwierząt, ale tylko 82 osoby (co czwarty ankietowany) zadeklarowały, że wiedzą jak należy postępować, aby zapewnić dobrostan zwierzętom gospodarskim (tab. 3.). Znajomość pojęcia oraz zasad dobrostanu jest znacznie lepsza wśród mieszkańców wsi niż miasta, co jest raczej oczywistą obserwacją. Wyniki te potwierdzają także Jan Sørensen i David Fraser [2010].

Korzyści z wprowadzenia zasad dobrostanu dla zwierząt gospodarskich dostrzegła grupa respondentów licząca 76 osób, czyli 23,6% wszystkich ankietowanych. Zdaniem udzielających odpowiedzi konsumentów najważniejszymi zaletami zapewnienia dobrostanu były:

Tabela 3. Znajomość zasad zapewnienia dobrostanu zwierząt gospodarskich wśród konsumentów

Wyszczególnienie	Udział odpowiedzi [%]		
	razem (N=322)	mieszkańców miast (N=193)	mieszkańców wsi (N=129)
Spotkał się z pojęciem dobrostanu zwierząt	44,4	35,0	65,0
Nie spotkał się z pojęciem dobrostanu zwierząt	55,6	65,0	35,0
Razem	100,0	100,0	100,0
Zna zasady pozwalające zapewnić dobrostan	25,5	18,3	37,5
Nie zna zasad pozwalających zapewnić dobrostan	74,5	81,7	62,5
Razem	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania własne.

- lepsza jakość produktów pochodzenia zwierzęcego,
- lepszy los zwierząt, ich życie wolne od pragnienia, głodu, strachu,
- lepsza opieka weterynaryjna,
- bardziej nowoczesne metody chowu,
- lepsze, bardziej humanitarne traktowanie zwierząt,
- poprawa wydajności zwierząt,
- dłuższe życie zwierząt,
- niższe koszty weterynaryjne.

Konsumenci wymienili także wady i zagrożenia podnoszenia wymogów w zakresie dobrostanu zwierząt, 84 osoby (26%) uważały, że nastąpi:

- wzrost cen produktów pochodzenia zwierzęcego (69 osób),
- wzrost kosztów produkcji,
- zwiększenie nakładów pracy,
- pojawienie się kosztów zmian organizacyjnych,
- zmniejszenie popytu wynikające ze wzrostu cen,
- zmniejszenie produkcji,
- utrata konkurencyjności,
- eliminacja mniejszych gospodarstw, które nie mają środków na wprowadzenie niezbędnych zmian dostosowawczych.

Większość ankietowanych (prawie 91%) nie zwracało uwagi na to, czy kupowane przez nich produkty zwierzęce są pozyskiwane z zachowaniem zasad dobrostanu, czy też nie. Jedynie osoby zaopatrujące się w żywność wytworzoną metodami ekologicznymi interesowały się tym aspektem. Potwierdza to wcześniej postawione tezy o niskiej świadomości konsumenta w Polsce, która prowadzi do obojętności w stosunku do produktów o tego typu wartości dodanej.

Większość ankietowanych konsumentów miała przeświadczenie, że produkcja metodami ekologicznymi jest bardziej przyjazna zwierzętom i zapewnia im wyższy poziom dobrostanu. Ten punkt widzenia reprezentowały 152 osoby (47,2%), natomiast 25 osób (7,7%) uważało, że dobrostan zwierząt jest jednakowy bez względu na metody produkcji.

Ponad połowa badanych konsumentów (168 osób – 52%) uznała, że produkty uzyskane przy zapewnieniu wyższych norm dobrostanu są lepszej jakości niż produkty pozyskane bez ich przestrzegania. Jedynie 22 osoby, czyli 6,8%, stwierdziły, że jakość produktów jest taka sama bez względu na to, jak postępuje się ze zwierzętami. Pozostałe osoby uznały, że nie potrafią się wypowiedzieć (102 osoby) lub że nie interesuje ich to jako konsumentów (38 osób).

Świadomość konsumenta kształtują działania edukacyjne i informacyjne. Ich liczba i zasięg w Polsce są stosunkowo niewielkie. Potwierdzają to uzyskane wyniki. Wśród badanych respondentów jedynie 16 osób (5%) przypomniało sobie jakąś kampanię na rzecz dobrostanu zwierząt. Najczęściej wymieniano kampanie Klubu Gaja uświadamiające warunki chowu drobiu (kur niosek i brojlerów) oraz kampanie wyjaśniające potrzebę i zasady znakowania jaj. Co ciekawe, znacznie więcej osób, bo aż 26,4%, znało i potrafiło poprawnie określić kod numeryczny dla sposobu chowu zapewniającego nioskom najwyższy dobrostan. Liczniej w tej grupie reprezentowane były osoby mieszkające w mieście, stanowiły one 56,5%.

Opinie konsumentów na temat rangi elementów kształtujących dobrostan w gospodarstwie zebrano w tabeli 4. Zdaniem ankietowanych najważniejszym elementem było zapewnienie zwierzętom właściwej i dobrej jakości paszy oraz wody. Na drugim miejscu znalazło się zapewnienie odpowiedniego pomieszczenia, o wystarczającej powierzchni do odpoczynku. Za trzecią i czwartą pod względem ważności uznano jakość wentylacji i higienę

pomieszczeń. Na piątym miejscu wymieniono dostęp do wybiegów bądź pastwisk. Do grupy najmniej ważnych aspektów dobrostanu konsumenci zaliczyli rodzaj podłogi, na jakiej przebywają zwierzęta, możliwość przejawiania zachowania właściwego dla gatunku oraz wyposażenie gospodarstwa w urządzenia ułatwiające załadunek przed transportem.

Tabela 4. Warunki dobrostanu w gospodarstwie w opiniach konsumentów (N = 92 osoby deklarujące znajomość zasad zapewnienia dobrostanu) – uszeregowane malejąco

Elementy dobrostanu	Ranga elementu w punktach (skala od 1-12)
Dobrej jakości pasza i woda	10,9
Odpowiednie dla gatunku zwierząt pomieszczenie o wystarczającej powierzchni do odpoczynku	9,08
Odpowiednia wentylacja pomieszczeń	8,74
Odpowiednia higiena pomieszczeń	8,67
Dostęp zwierząt do wybiegów lub pastwisk	8,51
Łatwy i szybki dostęp do lekarza weterynarii w razie choroby lub zranienia zwierzęcia	7,88
Łagodne traktowanie zwierząt	7,34
Ścienienie miejsc do odpoczynku	7,21
Odpowiednio wykwalifikowany personel do opieki nad zwierzętami	7,08
Naturalne oświetlenie pomieszczeń, w których bytują zwierzęta	7,03
Sposób karmienia i pojenia eliminujący konkurencję między zwierzętami	5,96
Wyposażenie ułatwiające załadunek/rozładunek zwierząt (rampy, kładki itp.)	5,71
Możliwość przejawiania właściwego dla gatunku zachowania	5,67
Likwidacja podłóg typu ruszt	5,25

Źródło: badania własne.

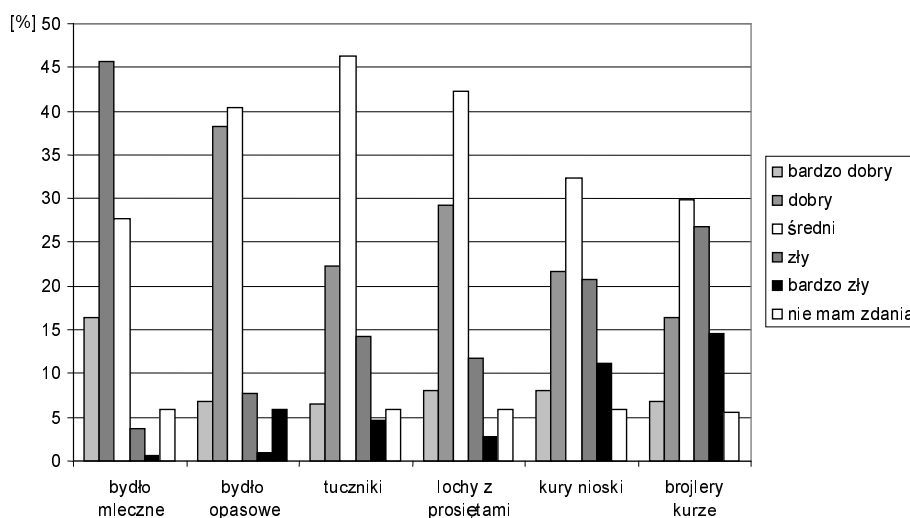
Podczas transportu najważniejszym czynnikiem dobrostanu zwierząt w opinii konsumentów była liczba przewożonych jednorazowo zwierząt, co miało wpływ na ich komfort oraz bezpieczeństwo podczas podróży (tab. 5.). Za drugie ważne działanie respondenci uznali skrócenie czasu transportu z gospodarstwa do ubojni, a jako trzecie – pojenie i karmienie przed transportem. Najrzadziej ankietowani zwracali uwagę na ścielenie podłóg w samochodach przewożących zwierzęta i długość przerw w czasie transportów długodystansowych.

Tabela 5. Warunki dobrostanu zwierząt w transporcie w opiniach konsumentów (N = 92 osoby deklarujące znajomość zasad zapewnienia dobrostanu) – uszeregowane malejąco

Elementy dobrostanu	Ranga elementu w punktach (skala 1-5)
Właściwe zagęszczenie zwierząt podczas transportu	4,18
Skrócenie czasu transportu do ubojni	3,92
Pojenie przed transportem	3,77
Żywienie przed transportem	3,46
Wystarczający czas odpoczynku w punktach postojowych, jeśli wymagany jest wielogodzinny transport	3,18
Ścienienie środków transportu np. słomą	3,15

Źródło: badania własne.

Respondentów poproszono także o ocenę poziomu dobrostanu różnych gatunków zwierząt gospodarskich, której wyniki przedstawia rysunek 1. Najwyżej oceniono dobrostan bydła mlecznego. Ponad 60% konsumentów postrzeżało dobrostan krów jako dobry lub bardzo dobry, a tylko 4,35% jako zły lub bardzo zły. Dobrostan bydła opasowego respondenci ocenili nieco niżej, niemniej 45% udzielających odpowiedzi uznało, że jest on wystarczająco dobry lub bardzo dobry, a 8,7% uznało, że jest zły lub bardzo zły. Najgorsza opinia panowała wśród konsumentów na temat dobrostanu brojlerów. Niewiele ponad 23% respondentów uważało, że dobrostan jest dobry lub bardzo dobry, zaś 41,2% oceniło go na zły bądź bardzo zły. W przypadku dobrostanu kur niosek opinia była niewiele lepsza, tylko co trzecia osoba oceniła warunki ptaków jako dobre lub bardzo dobre, a prawie 32% osób uznało, że warunki chowu są niedostateczne i wymagają poprawy. Średnio natomiast został oceniony poziom dobrostanu trzody chlewnej, przy czym nieco lepiej postrzegano dobrostan loch i prosiąt niż tuczników. Mieszkańcy wsi nie różnili się znacząco od mieszkańców miast w opiniach na temat aktualnego dobrostanu zwierząt. Powyższe wyniki znajdują potwierdzenie w badaniach przeprowadzonych w innych krajach UE przez Eurobarometr [European Commission 2005] oraz w ramach projektu Welfare Quality [2009]. W większości państw poziom dobrostanu krów był oceniany jako bardzo dobry, natomiast najgorzej oceniano dobrostan drobiu.

Rysunek 1. Dobrostan zwierząt gospodarskich według gatunków w opiniach konsumentów (N = 322, co stanowi 100%)

Źródło: badania własne.

Większość ankietowanych osób stwierdzało wyraźną potrzebę działań na rzecz zapewnienia, a nawet podniesienia dobrostanu wszystkich gatunków zwierząt gospodarskich. Ponad 80% respondentów uważało, że należy zwiększyć powierzchnię przypadającą na jedno zwierzę zarówno w przypadku bydła, trzody, jak i drobiu. Ponad 80% osób było zwolennikami zapewnienia większej ilości ruchu krowom, opasom, kurom i brojlerom przez stały dostęp do wybiegów lub pastwisk. W przypadku trzody chlewnej taką potrzebę uznało o 20% mniej osób. Obowiązek stosowania pasz objętościowych, takich jak siano czy zielonka, które są fizjologicznie niezbędne dla przeżuwaczy, wymieniło 81% badanych.

Zwolennikami dodawania niewielkich ilości zielonki bądź ziemniaków do dawki pokarmowej trzody okazało się aż 77% osób. Podobnie prawie 80% udzielających odpowiedzi uznało za niezbędne ścielenie słomą lub innym materiałem miejsc wypoczynku zwierząt. Konsumenci biorący udział w ankiecie opowiedzieli się za rezygnacją z uwięziowego systemu chowu w przypadku bydła (78%), rezygnacją z kociów uniemożliwiających zmianę pozycji lochy (77%) oraz za rezygnacją z chowu klatkowego kur (73%).

Wyniki ankiety wskazują na duże oczekiwania w zakresie poprawy dobrostanu zwierząt, niestety nie idą one w parze z gotowością do zapłacenia wyższej ceny za produkty uzyskane przy zapewnieniu norm dobrostanu. Z jednej strony, konsumenci zdają sobie sprawę ze wzrostu kosztów w wyniku zmiany organizacji gospodarstwa i sposobu produkcji, z drugiej strony prawie 32% z nich ocenia, że zrezygnuje z zakupu wołowiny, jeżeli jej cena będzie wyższa niż obecnie, a około 28% nie zaakceptuje wzrostu cen innych produktów pochodzenia zwierzęcego (tab. 6.). Wyniki te są zbieżne z badaniami Marii Śmiechowskiej i Izabeli Śmiejkowskiej [2006], z których wynika że 31,2% konsumentów zrezygnuje z zakupu produktów ekologicznych (respektujących podwyższone normy dobrostanu) ze względu na cenę. Generalnie cena jest głównym czynnikiem podejmowania decyzji o zakupie produktów żywnościowych [Chmielewska 2000, Śmiechowska, Śmiejkowska 2006, Fleszar, Stasiak 2006, Webster 2001], szczególnie dla osób o niższych dochodach [Trziszka i inni 2006].

Z deklaracji respondentów wynika, że około 70% z nich chciałoby zapłacić więcej za produkty respektujące podwyższone standardy dobrostanu, w tym: około 40% zaakceptowałoby cenę o 10% wyższą za mięso, mleko, jaja czy wędliny, 16-19% zechce kupić produkty, jeśli będą 20% droższe niż obecnie, a tylko nieliczni, jeśli ceny wzrosną o 40 lub 50%. Bardzo podobnych obserwacji dokonali Józef Fleszar i Jarosław Stasiak [2006].

W 2010 roku klienci w Polsce decydowali o zakupie, kierując się głównie ceną produktu. Poważne obawy budzi fakt, czy uda się przekonać konsumentów do kupna produktów droższych. Warunkiem koniecznym jest wzrost dochodów polskich konsumentów oraz wzrost ich świadomości w zakresie dobrostanu zwierząt. Jak wskazują przedstawione dane, dotychczas konsumenci są w większości nieświadomi poziomu dobrostanu zwierząt, od których pochodzą dostępne w sklepach produkty, i raczej nie zwracają na ten element uwagi. Kiedy wszystkie dostępne produkty są anonimowe, klienci nie mogą ocenić, czym się one różnią. Aby konsumenci mogli świadomie podejmować decyzje, niezbędne będzie także wyraźne oznaczenie pochodzenia produktu i sposobu jego pozyskania. Wtedy być może rynek sam wymusi zmiany, bez dodatkowych regulacji. Jeśli będzie istniał popyt na produkty wytwarzane w konkretny sposób, producenci, firmy transportowe i przetwórcy będą chcieli go zaspokoić przez wprowadzenie zasady dobrostanu oczekiwanych przez klientów.

Tabela 6. Deklarowana gotowość do zapłaty wyższej ceny za produkty zwierzęce wytworzone przy zapewnieniu podwyższonych norm dobrostanu

Rodzaj produktu	Udział respondentów deklarujących zakup przy wzroście ceny [%]					
	bez zmiany	do 10%	do 20%	do 30%	do 40%	do 50%
Mięso wołowe	31,99	38,82	16,46	7,45	1,86	3,42
Mięso wieprzowe	28,57	39,44	18,32	8,07	2,48	3,11
Mleko	27,64	36,02	18,94	10,25	2,80	4,35
Jaja	27,33	39,13	14,91	9,01	3,42	6,21
Wędliny	27,02	31,37	19,88	8,07	6,83	6,83

Źródło: badania własne.

WNIOSKI

Świadomość problemów dobrostanu zwierząt jest zróżnicowana na poszczególnych ogniwach łańcucha. W badanych krajach większość rolników deklaruje, że dobrostan zwierząt stanowi bardzo ważny aspekt organizacji i efektywności produkcji. Niestety, często producenci nie znają podstawowych norm z tego zakresu i raczej starają się postępować zgodnie z własnymi, subiektywnymi odczuciami.

W większości badanych państw (za wyjątkiem Szwecji) przedstawiciele producentów, transportu i ubojni twierdzą, że obecne prawo jest wystarczająco restrykcyjne i raczej nie należy go bardziej zaostrzać.

Wzrasta świadomość społeczna w zakresie problemów związanych z użytkowym utrzymaniem zwierząt i ich dobrostanem, lecz jest ona nadal niewystarczająca. Zainteresowanie konsumentów kwestiami dobrostanu jest zróżnicowane w zależności od kraju. Świadomość konsumenta i zarazem popyt na produkty wytworzone w ramach podwyższonych standardów są większe w krajach starej UE, w których działania edukacyjne oraz prawo istnieją od wielu lat.

Kształtowanie świadomości producentów, osób zajmujących się transportem i ubojem zwierząt ma ogromne znaczenie dla zapewnienia dobrostanu, często nawet większe aniżeli zaostrzanie norm. Z kolei istnieje także potrzeba edukowania społeczeństwa w tym zakresie, aby świadomy wybór konsumentów stymulował dostosowania w pozostałych segmentach łańcucha żywnościowego.

LITERATURA

- Blokhuis H.J., Keeling L.J., Gavinelli A., Serratoso J. 2008: *Animal welfare's impact on the food chain*, „Trends in Food Science and Technology” nr 19, s. 79-87.
- Chmielewska B. 2000: *Zachowania producentów rolnych i konsumentów w świetle rozwoju współczesnego marketingu. Konsument żywności i jego cechy rynkowe*. Ogólnopolska Konferencja Naukowa 12-13 październik 2000, Warszawa, s. 21-32.
- Den Ouden M., Nijsing J.T., Dijkhuizen A.A., Huirne R.B.M 1997: *Economic optimization of pork production – marketing chains I. Model input on animal welfare costs*, „Livestock Production Science” nr 48, s. 23-37.
- Econ Welfare 2010a: *Report on (dis) advantages of current animal welfare standards for animals, based on the main findings of EU and national research projects*. Niepublikowany raport projektu.
- Econ Welfare 2010b: *Report on attitudes and expectations of consumers and citizens towards animal welfare*. Niepublikowany raport projektu.
- European Commission 2005: *Attitudes of consumers towards the welfare of farm animals*, Brussels, Eurobarometer.
- Fleszar J., Stasiak J. 2006: *Czynniki i motywacje zakupu żywności ekologicznej rynku koszalińskiego*, „Journal of Research and Applications in Agricultural Engineering”, vol. 51(2).
- Malak-Rawlikowska A., Gebska M., Spaltabaka E. 2010: *Spoleczne i prawne aspekty podwyższenia norm dobrostanu bydła mlecznego w wybranych krajach europejskich i w Polsce*, „Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G”, t. 97, z. 1, s. 28-42.
- Mench J.A. 2008: *Farm animal welfare in the USA: Forming practices, research, education, regulation and assurance programs*, „Applied Animal Behavior Science” nr 113, s. 298-312.
- Śmiechowska M., Śmiejkowska I. 2006: *Postawy i zachowania mieszkańców województwa pomorskiego wobec żywności ekologicznej*, „Journal of Research and Applications in Agricultural Engineering”, vol. 51(2), s. 190-198.
- Sřensen J.T., Fraser D. 2010: *On-farm welfare assesment for regulatory purposes: issues and possible solutions*, „Livestock Science”, nr 131, s.1-7.

- Trziszka T., Nowak M., Kaźmierska M. 2006: *Preferencje konsumentów jaj na rynku wrocławskim*, „Żywność”, nr 3(48), s. 107-117.
- Webster A. J. F. 2001: *Farm Animal Welfare: the five freedoms and Free Market*, „The Veterinary Journal”, nr 161, s. 229-237.
- Welfare Quality 2009: *Science and society improving animal welfare (EU Food-CT-2004-506508)*, niepublikowane raporty z 2009.
- Węzyk S. 2000: *Znaczone jaja*, „Polskie drobiarstwo”, nr 10, s. 4-6.

Agata Malak-Rawlikowska, Monika Gębska

CHAIN ATTITUDES TOWARDS ANIMAL WELFARE PROBLEMS IN CHOSEN EU
MEMBER STATES AND IN POLAND

Summary

The paper presents results of the study about the chain attitudes towards farm animal welfare problems and standards. The legal aspects and private initiatives has been described as well. Awareness about the animal welfare is varying among the countries and different chain segments. Constant education of producers, transport and slaughter representatives about the animal welfare requirements was emphasized as the most important factor of welfare improvement, sometimes even more effective then imposing additional regulations. On the other hand there is a need of society education to support the conscious choices of consumers which would stimulate adjustments in at the other food chain segments.

Adres do korespondencji:
dr inż. Agata Malak-Rawlikowska
dr inż. Monika Gębska
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
tel. (22) 59 342 20, 59 342 40, 59 342 19
e-mail: agata_malak_rawlikowska@sggw.pl
monika_gebska@sggw.pl